

Utopistyka czy eutopistyka?

Paweł Szczęch

Instytut Socjologii, Uniwersytet Rzeszowski

al. Rejtana 16c, 35-959 Rzeszów

pawel_szczech@o2.pl

Immanuel Wallerstein: *Utopistyka. Alternatywy historyczne dla XXI wieku*. Poznań 2008: Oficyna Wydawnicza Bractwa „Trojka”; stron 92. Przekład Iwo Czyż.

Utopistyka. Alternatywy historyczne dla XXI wieku to książka na temat ważności myślenia teoretycznego, dotyczącego alternatywnych sposobów opisu transformacji systemu kapitalistycznego, dominującego na świecie. Publikacja jest jedną z najbardziej znanych i szeroko dyskutowanych prac współczesnego amerykańskiego socjologa I. Wallersteina, w której autor po raz pierwszy użył terminu *utopistyka*.

Punktem wyjścia recenzowanej książki jest wyjaśnienie terminu zawartego w tytule: *utopistyka*. Najpierw należy dokonać rozróżnienia dwóch pojęć o zbliżonych znaczeniach i etymologii: *utopia* i *eutopia*. Pojęcie pierwsze pochodzi od greckiego słowa *outopos*, oznaczającego miejsce nieistniejące. Pojęcie drugie oznacza dobre miejsce i pochodzi od greckiego słowa *eutopos*. Wprowadzony przez autora termin *utopistyka* nawiązuje do drugiego z przedstawionych pojęć, akcentując rozwiązania alternatywne, ale realistyczne. I. Wallerstein uważa, że „utopistyka to poważna ocena alternatyw historycznych, ocena według materialnej racjonalności alternatywnych i możliwych systemów historycznych” (s. 33). Warto zadać pytanie, czy tytuł recenzowanej publikacji nie powinien brzmieć *Eutopistyka*, w związku z analogią do wyrazu *eutopos*. Oryginalny tytuł *Utopistics* przetłumaczono jednak jako *utopistyka*, co może wprowadzać pewną nieścisłość terminologiczną.

Celem recenzowanej książki jest analiza kryzysu współczesnego kapitalizmu

oraz opis świata zagrożonego rozpadem podstawowych struktur. W sytuacji rozpadu nastąpi ponowne zdefiniowanie elementów składowych systemu historycznego, w tym również ruchów antysystemowych. Opisywany kryzys ma następujące przyczyny: brak możliwości podboju nowych terytoriów, zanik mechanizmu przenoszenia kosztów oraz możliwość zminimalizowania oddziaływania „ideologii nowoczesności”.

Autor twierdzi, że nadchodzi czas ruchów antysystemowych, które określa jako formy mobilizacji społecznej, mające na celu zmianę pozycji uczestników. Aktywność może być wieloraka i przejawiać się w postaci mobilizacji zasobów ekonomicznych, politycznych lub symbolicznych. Należy również zaznaczyć, że ruchy antysystemowe, ruchy społeczne, są częścią zależności systemowych.

I. Wallerstein w recenzowanej książce przedstawia przydatny aparat teoretyczny do analizy zjawisk określanych mianem globalizacji. Prezentuje alternatywny sposób opisu transformacji kapitalistycznego świata oraz wskazuje na zmianę systemów wiedzy o tym świecie. Autor prowadzi również analizę historyczną i polityczną, ukazując historyczne, polityczne i społeczne zaangażowanie badacza. Związek między socjologią wiedzy, epistemologią oraz analizą systemów historycznych jest dla autora kluczowym elementem praktyki społecznej. Prezentowana publikacja zawiera połączenie wiedzy i praktyki. Propozycje autora są reformami strukturalnymi i stanowią koncepcję zmiany.

Książka składa się z przedmowy oraz trzech rozdziałów, które stanowią zapis wykładów autora z serii *The Sir Douglas Robb Lectures*, wygłoszonych na Uniwersytecie Auckland w Nowej Zelandii. W przedmowie zatytułowanej *Przyszłość nie jest już tym, czym była kiedyś* A. Nowak uważa, że autor „jest krytyczny wobec projektów utopijnych, zdaje się jednak nie wątpić, iż warto myśleć o eutopii, czyli o projektach realnych, lepszych, niż istniejący świat” (s. 9). I. Wallerstein określa utopistykę jako analizę alternatyw, które stoją przed istniejącymi systemami historycznymi. Autor podejmuje próbę rzetelnej oceny tego, co może ulec zmianie, znalezienia „przestrzeni otwartych możliwości” w przeciwieństwie do wielu socjologów i filozofów, którzy jedynie opisywali otaczający ich świat.

W pierwszym rozdziale zatytułowanym *Koniec marzeń czyli raj utracony*

I. Wallerstein krótko przedstawia historię współczesnego systemu-świata. Opisuje 500 lat trwania systemu kapitalistycznego oraz kształtowania się nieegalitarnego społeczeństwa. Wskazuje również na dynamikę oporu i przyczyny zawodności tradycyjnych ruchów antysystemowych: „oczekiwania, że możemy zrealizować cele rewolucji, poprzez zmianę dotyczącą tego, kto kontroluje struktury państwa, napotykają teraz na szeroko rozpowszechniony sceptycyzm, który, jak pokazała historia, jest uzasadniony” (s. 51).

W drugim rozdziale I. Wallerstein opisuje konsekwencje wyczerpania się pewnych mechanizmów systemowych oraz przekonuje, że system kapitalistyczny jest w fazie rozchwiania. Autor twierdzi, że „żyjemy w okresie przejściowym między obecnym systemem-światem, kapitalistyczną gospodarką-światem, a innym systemem-światem (lub systemami)” (s. 55). Taka sytuacja może prowadzić do wzrostu przemocy, wojen lub rozpadu dotychczasowych struktur. Z drugiej strony może ona doprowadzić do transformacji w inny system, który okaże się bardziej sprawiedliwy, egalitarny i demokratyczny.

W trzecim rozdziale książki, zatytułowanym *Materialnie racjonalny świat czy można odzyskać raj?*, autor analizuje kwestie możliwości wpływu na system w okresie transformacji tak, aby zmiany przebiegały w pożądanym kierunku. I. Wallerstein przedstawia założenia, jakie należy spełnić w dowolnym systemie alternatywnym. Wytycza kierunki prowadzące do osiągnięcia lepszego systemu światowego. Autor twierdzi, że „w poszukiwaniach materialnej racjonalności, poszukiwaniach dobrego społeczeństwa, mamy po swojej stronie ludzką kreatywność” (s. 84).

Książka I. Wallersteina niewątpliwie stanowi specyficzne spojrzenie na system światowy. Dobre zrozumienie programu *utopistyki* wymaga poznania trzech elementów teorii autora: jego wizji ontologii społecznej, kwestii podmiotowego sprawstwa (m. in. ruchów antysystemowych) i zagadnień związanych z wytwarzaniem wiedzy. Bardzo ważna w twórczości autora jest drobiazgowa analiza zjawisk społecznych, ekonomicznych i politycznych.

Autor powołuje się na liczne przykłady: teoretyczne i praktyczne, w rozległej perspektywie socjologiczno-historyczno-ekonomicznej. Nie proponuje gotowych rozwiązań, lecz wskazuje na konieczność dyskusji o przyszłości. Na podkreślenie

zasługuje nie tylko bardzo bogaty warsztat pisarski I. Wallersteina oraz wiedza socjologiczna i polityczna, ale również czerpanie z dorobku klasyków socjologii, głównie É. Durkheima, M. Webera oraz K. Marksa.

Książka I. Wallersteina nie jest lekturą łatwą, wymaga bowiem skupienia i zrozumienia specyficznego języka. Opisywanie różnych idei, ujęć i koncepcji, umiejscowionych w szerokim kontekście socjologicznym, ekonomicznym, politycznym i historycznym, z odniesieniami do chemii i fizyki (autor przyznaje, że wiele zawdzięcza pracom belgijskiego chemika i fizyka I. Prigogine'a), stanowi niewątpliwie walor tej książki. Dodatkowo – w przypadku braku zrozumienia niektórych kwestii – ambitni czytelnicy mogą poszerzać swoją wiedzę dzięki zgłębianiu wybranych wątków. Dla innych czytelników może to stanowić jednak barierę utrudniającą lekturę publikacji.

Mimo że I. Wallerstein był postacią nieznaną w Polsce, jego prace zyskiwały na popularności. Obecnie sytuacja uległa zmianie. Jest on jednym z najczęściej cytowanych socjologów. Wynika to z faktu, że tezy, które głosi, są aktualne. Krytyka projektów utopijnych oraz aprobata eutopii stanowi propozycję zmiany. Autor nie przedstawia jednak gotowych rozwiązań, zwraca natomiast uwagę na konieczność dyskusji o przyszłości oraz „jej stworzenie” (s. 27).

wpłynęło/received 31.01.2017; poprawiono/revised 01.02.2017.